

Ema Višić-Ljubić

Cingulum kopče iz Salone

Ema Višić-Ljubić
HR, 21000 Split
Arheološki muzej - Split
Zrinsko-Frankopanska 25
ema.visic-ljubic@armus.hr

UDK: 904:739(497.5 Solin)"00"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 9. 6. 2006.
Prihvaćeno: 13. 6. 2006.

U radu je obrađeno pet *cingulum* kopči iz Salone koje se čuvaju u splitskom Arheološkom muzeju i izložene su u novom muzejskom postavu. One su dio staroga fonda, u koji su dospjele otkupom bez točnih podataka o okolnostima nalaza. Ta činjenica otežava precizniju dataciju, te se ona izvodi na temelju tipološke analize i usporedbe sa sličnim kopčama vojničkog opasača, kakve su nosili rimski vojnici tijekom 1. st. na cijelom prostoru Carstva.

Nalazi kopči vojničkog opasača u Saloni, središtu provincije Dalmacije, potiču na razmišljanje o njihovim nosiocima, razlozima zbog kojih se ti elementi vojne opreme nalaze u civilnom kontekstu te radionicama u kojima su proizvedene.

Ključne riječi: Salona, *cingulum*, *cingulum kopča*, *punciranje*, *nijelo*, *radionice*, *veterani*

Vojnički opasač, *cingulum militare*,¹ bio je neodvojivi dio opreme i vrijedno vlasništvo rimskoga vojnika.² Sastojaо se od širega, uglavnom kožnog remena, čiji krajevi se zakopčavaju čvrstom kopčom koja je šarnirom povezana s pripadajućim okovom. Pojas je gotovo uвijek ukrašen i učvršćen metalnim pravokutnim okovima čija širina je odgovarala visini opasača. Na opasaču su se nalazili i okovi u obliku žabice na kojima su bili obješeni mač i bodež.³ S prednje strane *cinguluma* visjela je tzv. pregača, koja se sastojala od kožnih vrpca ili od jednog kvadratnog komada kože prekrivenog pravokutnim, kvadratnim ili okruglim metalnim okovima, a završavala je privjescima različita oblika.

Opasač se nosio preko oklopa,⁴ ali i preko same tunike.⁵ Osnovna funkcija vojničkog opasača bila je nošenje oružja te prikupljanje i stezanje oklopa oko struka, kako bi se njegova težina preraspodijelila na bokove.⁶ Pripisivala mu se i zaštitna⁷ funkcija zbog pregače koja je prekrivala donji dio tijela. Njezina uloga, međutim, bila je više dekorativna. Važnost joj se pridaje i zbog psihološkog učinka koji je stvarala bučnim zveckanjem privjesaka dok su rimski vojnici stupali u marš.⁸ Brojnim metalnim ukrasima koji su zajedno s onima na *cingulumu* davali blještač i efektan izgled uniformi, bila je i statusni simbol.⁹

Važne podatke o načinu nošenja pojasa tijekom 1. i poč. 2. st. pružaju nam sačuvani prikazi na kamenim spomenicima. U kasno republikansko vrijeme nosio se jedan pojasc,¹⁰ dok se u Augustovo doba počinju nositi i dva opasača.¹¹ Dvojni opasači mogli su biti postavljeni križno, a u rjeđim slučajevima i paralelno.¹² Na jednome je nošen bodež (*pugio*), a na drugome mač (*gladius*). Poslije je postalo uobičajeno da se i bodež i mač nose na jednom širem pojasu. Možda je do toga došlo pojavom obručasta oklopa (*lorica segmentata*), preko kojeg je bilo nepraktično nositi dvostruku pojaseve.¹³ Od sredine 1. st. pojavljuje se tanki kožni remen prebačen preko ramena, koji je služio za nošenje gladija.¹⁴

Cingulum je katkada bio raskošno opremljen. Osim ukrašenih okova dekorativnosti opasača svojim su oblikom i ukrasom pridonosile i *cingulum* kopče. Najuobičajeniji tip kopče kojom se zakopčavao vojnički opasač je kopča D-oblika,¹⁵ sa širokim polukružnim lukom uvijenih krajeva i prečkom koja je također mogla imati spiraloidne završetke. Prečka se nalazi na bazi kopče i prati dužinu luka, a na suprotnoj strani su dva valjkasta članka šarnira kroz koje je prolazila žičana osovina, preko koje je kopča bila povezana s člancima pripadajućeg okova. Po sredini gdje je bio trn, prečka je bila uleknuta ili prekinuta. Trn kopče pretežito je oblikovan poput ljiljanova cvijeta, a u rjeđim slučajevima bio je jednostavanog, izduženog kopljastog oblika.¹⁶ Ovaj tip kopče se zbog svojega oblika u literaturi naziva i pelta oblikovanom *cingulum* kopčom.¹⁷ Kao i okovi, kopče su uglavnom izrađivane od bakrenih slitina bronce ili mjedi, tehnikom lijevanja i kovanja. Često su bile pokositrene¹⁸ ili posrebrene, a mogle su biti ukrašavane iskucavanjem, urezivanjem, punciranjem te ulaganjem nijela varirajući razne biljne i geometrijske motive. Ima i luksuznijih primjeraka rađenih u srebru i raskošno dekoriranih, kao što su kopče pronađene u Tekiji¹⁹ i Herkulaneumu.²⁰

Iz Salone, glavnoga grada rimske provincije Dalmacije, potječe pet kopči koje tipološki pripadaju kopčama s vojničkog opasača 1. st. posl. Kr. Međutim, kopče iz Salone se međusobno razlikuju bilo načinom izradbe, bilo načinom ukrašavanja te svaka predstavlja određenu inačicu *cingulum* kopči D-oblika. U fundus Muzeja dospjele su otkupom bez točnih podataka o okolnostima nalaza. Stoga ne raspolažemo popratnim podacima koji bi mogli pomoći pri točnijoj dataciji predmeta, te kronološki okvir postavljamo na temelju tipološke analize i u odnosu na analogne primjerke koji potječu sa šireg prostora Carstva.

Kopča iz Salone izrađena od brončanog lima i ukrašena srebrenom prevlakom (kat. br. 1, sl. 1) svojim oblikom odgovara kopčama koje se u literaturi pojavljuju pod nazivom *Krempenschnalle*²¹ - kopča s istaknutim obrubom. Nutarnji rub luka okvira naglašeno je izdignut i završava spiralno uvijenim krajevima. Vanjski dio luka

1 U literarnim izvorima 1. i 2. st. pojavljuju se dva naziva koja se odnose na vojnički opasač, a to su *cingulum* i *balteus* (ili *balteum*). U stručnoj se literaturi, međutim, uvriježio termin *cingulum*. Vidi u: Grew, Griffiths 1991, str. 81, 82, bilj. 1; Bishop, Coulston 2006, str. 106; Lindenschmit 1882, str. 8. bilj. 4.

2 J. A. W. Nicolay 2002, str. 65; Grew, Griffiths 1991, str. 53; Feguère 2002, str. 175.

3 Bishop, Coulston 2006, str. 106, 107.

4 Koščević 1991, str. 94.

5 Na brojnim kamenim spomenicima nalazimo prikaze vojnika opasane vojničkim pojasmom preko tunike. Vidi u: Lindenschmit 1882, T. IV. 2, T. V. 1,2, T. VI. 1, 2.

6 Grew, Griffiths 1991, str. 51; Simkins 2003, str. 24; Bishop, Coulston 2006, str. 106.

7 Koščević 1991, str. 94; Sagadin 1979, str. 295.

8 Feguère 2002, str. 176; Voirol 2002, str. 18; Ivčević 2004, str. 160.

9 Bishop, Coulston 2006, str. 110; Voirol 2002, str. 18; Ivčević 2004, str. 160.

10 Rimski vojnici na žrtveniku Domicija Ahenobarba iz 1. st. pr. Kr. nose oklop i preko njega jedan opasač. Vidi u: Bishop, Coulston 2006, str. 49, sl. 21.

11 Grew, Griffiths 1991, str. 51; Simkins 2003, str. 24.

12 Takav način nošenja vidljiv je na nadgrobnim spomenicima.

Lindenschmit 1882, T. III. 1,2, T. IV. 2; Feguère 2002, str. 35, sl. 22.

13 Grew, Griffiths 1991, str. 52; Bishop, Coulston 2006, str. 106.

14 Grew, Griffiths 1991, str. 52; Koščević 1991, str. 94.

15 Oldenstein 1976, str. 212, kat. br. 971-973; Sagadin 1979, str. 313, T. 9. 14-17; Deimel 1987, str. 88, T. 74. 3,6,7; Grew, Griffiths 1991, str. 49,50, sl. 5. 6, sl. 6.

18, sl. 8. 34, sl. 9. 48, 52, sl. 11. 70, 72, sl. 12. 78, sl. 14. 100-126, sl. 15. 129-154; Koščević, 1991, str. 66, 67, T. XXXVI. 364, 365; Unz, Deschler-Erb 1997, str. 34. T. 39. 983 T. 41. 1045-54, str. 36 T. 43. 1138-1163, T. 44. 1164-1185; Bishop, Coulston 2006, str. 107, 108; Feugère 2002, str. 176, 177 Radman-Livaja 2004, str. 87, T. 35. 202-5; Ivčević 2004, str. 160, 167, 168, T. 1. 1-4.

16 Delani Petronio 1954, str. 107, 108, sl. 30; Sagadin 1979, str. 313, 323, T. 9. 14; Unz, Dsschler-Erb 1997, str. 34. T. 41. 1050, 1051, 1053, str. 36. T. 43. 1162, T. 44. 1185; Grew, Griffiths 1991, str. 63, sl. 9. 52, str. 75, 76, sl. 15. 154.

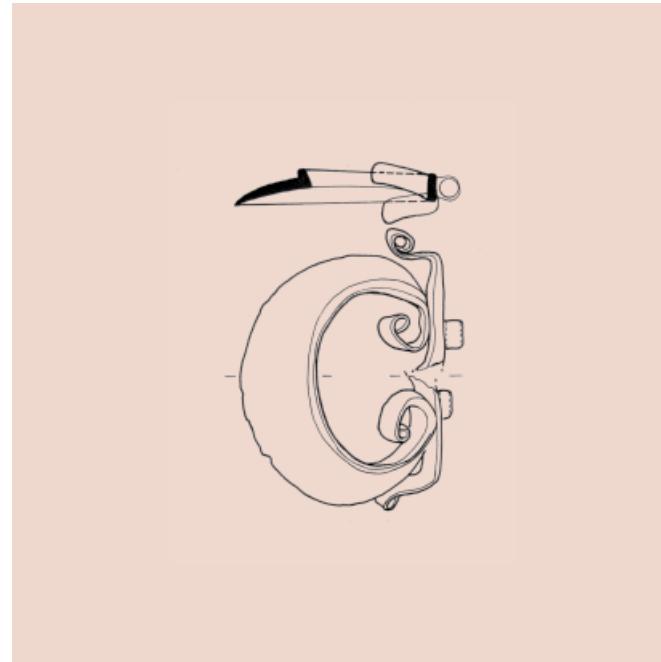
17 Deimel 1987, str. 88.

18 Čest način ukrašavanja na metalnim predmetima 1. st. kojom se postizao efekt posrebrenja i za kojega Plinije navodi da je izumljen u galskim provincijama.

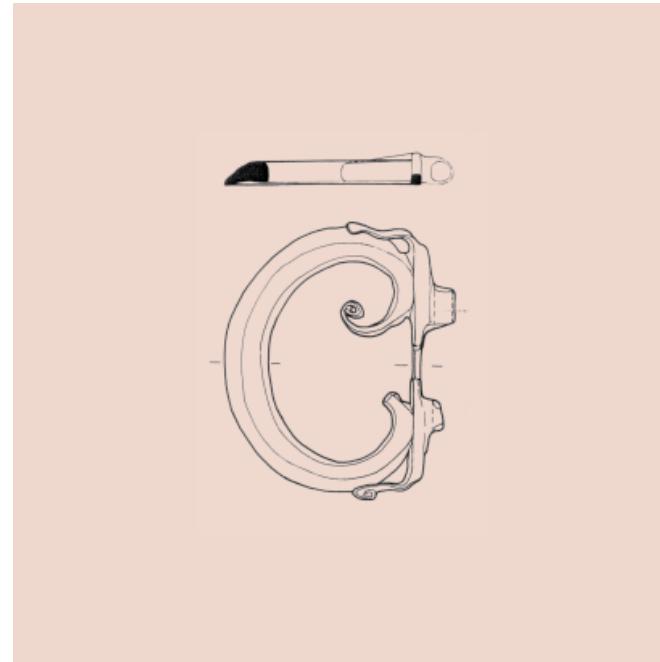
19 Mano-Zisi 1957, str. 21, 22, T. XIII, 17, 18.

20 Feguère 2002, str. 177.

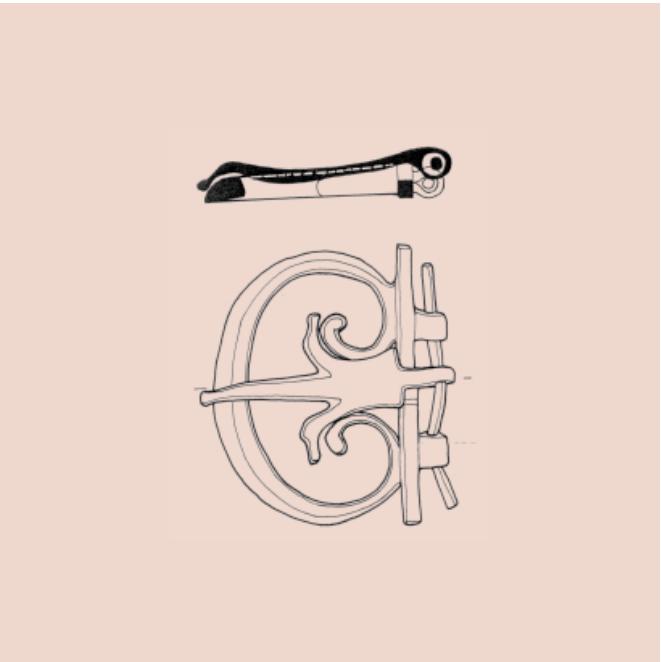
21 Raddatz 1956, str. 98, sl. 2; Deimel 1987, str. 88, T. 74. 3; Franzius 1999, str. 587, sl. 17. 2.

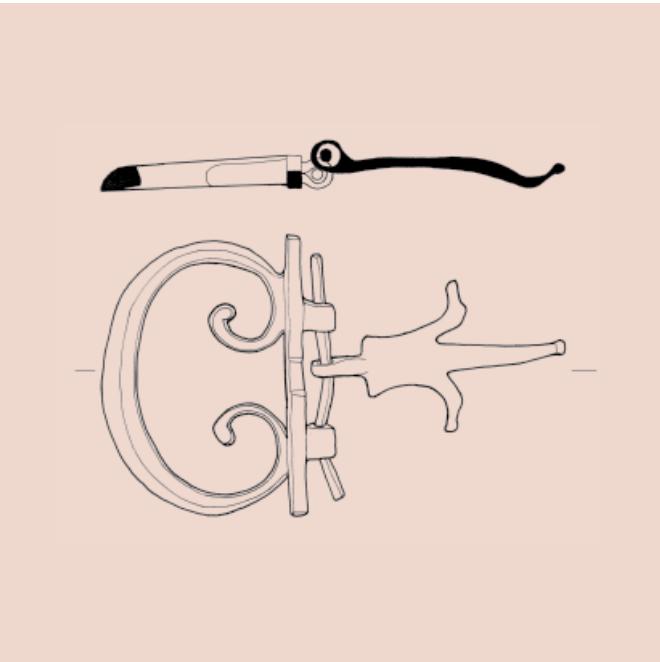
Slika 1.
(Crtež: Z. Podrug)

Slika 2.
(Crtež: Z. Podrug)

Slika 3a.
(Crtež: Z. Podrug)

Slika 3b.
(Crtež: Z. Podrug)

lepezano se širi i blago je zaobljen, a prečke okvira također imaju spiraloidne završetke. Prostorno najблиže analogije predstavljaju nalazi iz obližnjih vojnih logora Tilurium²² i Burnum,²³ te jedan primjerak pronađen u keramičkoj ostavi u blizini antičkog grada Epidaura.²⁴ Sve su datirane u 1. stoljeće. Iz Tilurija potječe dvije tako oblikovane kopče od kojih je jedna kao i salonitanski primjerak glatkog luka, dok je druga posrebrena i ukrašena urezanim kružićima koji prate nutarnji rub luka na kojemu je radikalno koncipiran štapičasti ukras. Prečka okvira ukrašena je koso urezanim crtama. S područja Panonije potječe primjerak iz Siscije datiran u 1. st.²⁵ Veći broj *cingulum* kopči koje pripadaju oblikovnoj inačici *Krempenschallen* nalazimo u Vindonissi,²⁶ vojnom logoru iz 1. stoljeća posl. Kr. Pretežito su ukrašene punciranim biljnim i geometrijskim motivima, a zastupljena je i kopča poput salonitanske, s glatkim, neukrašenim lukom. Punciranjem izvedeni ukrasi javljaju se i na analognim kopčama iz Akvileje,²⁷ Magdalensberga,²⁸ Aislingena²⁹ i Hod Hilla.³⁰ Među raskošno rađenim primjercima ovoga oblika posebno se ističu kopče iz Tekije.³¹ Izrađene su od srebrenog lima i ukrašene reljefno iskucanim biljnim ornamentima. Datirane su se u drugu pol.

1. stoljeća. Za dataciju kopče iz Salone zanimljiva je i analogna srebrena kopča iz Kalkriesea,³² koja je pronađena zajedno s ostalim dijelovima pojasa, te dijelovima ortbanda mača tipa Mainz. Nalaz iz Kalkriesea povezuje se s porazom rimskoga vojskovođe Vara u ratu protiv germanskih plemena 9. godine posl. Kr.³³ Stoga je ovaj nalaz važan pri kronološkom određenju, budući da datira pojavu ove inačice *cingulum* kopči na sam početak 1. st. posl. Kr.

Sljedeća kopča iz Salone (kat. br. 2, sl. 2) predstavlja bi prijelazni oblik k potpuno lijevanoj kopči. Oblikom je slična navedenoj (kat. br. 1), ali se od nje razlikuje donekle robusnijom izradbom. Luk kopče je pun, lijevan, trokutasta presjeka. Elegancija oblika zadržala se samo kod unutrašnjih i vanjskih spiraloidnih završetaka koji su dodatno obrađivani kovanjem kao i kod prethodne salonitanske kopče, što je vidljivo i na analognom primjerku iz Vindonisse.³⁴ Inače, kod ove forme ti završetci nisu naknadno obrađivani kao na primjercima iz Emone,³⁵ Magdalensberga,³⁶ Vindonisse,³⁷ Aislingena,³⁸ Mainza,³⁹ Hod Hilla.⁴⁰ Ali s obzirom na sličan oblik luka, te kopče se povezuju s našom. Prema Grewu i Griffithsu obje salonitanske kopče bi u odnosu na

njihovu formu, bez obzira na način izrade, pripadale grupi D.⁴¹ Kopča iz Salone navedena pod kat. br. 3 (sl. a, b) zanimljiva je kao primjerak s najpotpunije sačuvanim pripadajućim dijelovima. Jedino je na toj kopči sačuvan trn, i to u obliku Ilijanova cvijeta, kakav je uobičajen na kopčama ovoga tipa. To pojačava vizualni dojam koji ostavlja ova brončana kopča izrađena u tehniči lijevanja. Luk okvira s unutarnje strane završava uvijenim krajevima, a na zalemljenoj prečki spojena su dva valjkasta članka kroz koje prolazi žičana osovina. Krajevi njegove prečke nemaju spiraloidne nastavke koji se naslanjaju na luk, čime se razlikuje od prethodnih dviju kopči. Analogne primjerke nalazimo u Magdalensbergu⁴² i Mainzu,⁴³ gdje je kod obiju kopči sačuvan i istovjetan oblik trna. Slične kopče nalazimo u vojnim logorima u Tiluriju⁴⁴ i Vindonissi⁴⁵ te u Sisciji.⁴⁶

Među ovim *cingulum* kopčama iz Salone ističe se lijep primjerak ukrašen nijelom (kat. br. 4, sl. 4). Ta tehniku ukrašavanja primjenjivala se na predmetima od bakrene slitine (bronca ili mjeđ) koji su uglavnom bili pokositreni ili posrebreni, a rijetko na srebrenim predmetima.⁴⁷ Na takvu podlogu su se urezivale razne kombinacije biljnih i geometrijskih motiva koje su ispunjavane nijelo smjesom tamne boje, čime se postizao efektan kontrast.⁴⁸

Tehnika je osobito bila omiljena u vrijeme cara Klauđija, a počela se primjenjivati od julijevsko-klaudijevskog pa sve do flavijevskog razdoblja, kada dolazi do opadanja primjene tog stila ukrašavanja.⁴⁹

Kopča iz Salone izrađena je u tehniči lijevanja nakon čega je njezin luk ukrašen urezanim geometrijskim motivima koji su ispunjeni nijelo smjesom. Nutarnji rub luka kopče prate ugravirani trokutići u nizu, a na vanjskom rubu sedam polukružnica sa po tri spojena kružića u svakoj. Između polukružnica smješten je jedan trokutić. Identični ukrasni motiv s neznatnim odstupanjima nalazimo na kopči iz Hod Hilla⁵⁰ u Engleskoj, koja za razliku od salonitanske ima u unutrašnjem dijelu luka bubrežaste proboje.

Grew i Griffiths u svojem su radu prezentirali osnovne geometrijske motive kao i njihove kombinacije korištene za ukrašavanje dijelova pojasa (kopče, okovi, žabice) u nijelo tehniči na području Britanije.⁵¹ Razradili su svaki pojedini motiv, ali motiv polukrugova kojim su ukrašeni lukovi kopči iz Hod Hilla i Salone nije naznačen.⁵² Uz kopču iz Britanije pronađen je i pripadajući okov ukrašen motivom mreže i uokviren bordurom trokutića. Zbog očite podudarnosti u izgledu tih kopči, okov iz Hod Hilla mogao bi sugerirati i mogući izgled salonitanskoga, koji nije sačuvan. Motiv trokuta koji prati unutarnji luk salonitanske kopče

22 Ivčević 2004, str. 160, 168, T. 1. 3; Šeparović 2003, str. 221, 233, T. 2. 6.

23 Nedved 1981, str. 45, 180, sl. 8. 316.

24 Dautova-Ruševljan 1971, str. 62, T. XLII. 3.

25 Koščević 2000, str. 24, 115, kat. br. 185.

26 Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, T. 43. 1138-1142, T. 44. 1179.

27 Delani Petronio 1954, str. 107, 108, sl. 30.

28 Deimel 1987, str. 88, T. 74. 3.

29 Raddatz 1956, str. 98, sl. 2. 1; Ulbert 1959, str. 69, T. 17. 34.

30 Grew, Griffiths 1991, str. 49, 50, sl. 15. 140.

31 Mano-Zisi 1957, str. 21, 22, T. XIII. 17, 18.

32 Franzius 1999, str. 587, sl. 17. 2.

33 Franzius 1999, str. 608; Bishop, Coulston 2006, str. 73.

34 Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, 37, T. 43. 1144.

35 Petru 1972, str. 167, T. XCIII. 26.

36 Deimel 1987, str. 88, T. 74. 6.

37 Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, 37, T. 43. 1146, 1148, 1153, T. 44. 1155-

1157, 1159, 1160, 1162; Unz 1974, str. 21, 22, T. 8. 69, 74.

38 Ulbert 1959, str. 69, T. 17. 33.

39 Lindenschmit 1882, T. 5. 6.

40 Grew, Griffiths 1991, str. 49, 50, sl. 15. 140.

41 Grew, Griffiths, 1991, str. 49, 50.

42 Deimel 1987, str. 88, 74. 6.

43 Behrens 1918, str. 27, 28, sl. 8. 1.

44 Ivčević 2004, str. 160, 168, T. 1. 4.

45 Unz 1974, str. 21, T. 7. 50; Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, T. 44. 1174.

46 Koščević 1991, str. 67, T. XXVI. 36.

47 Deschler-Erb 2000, str. 384.

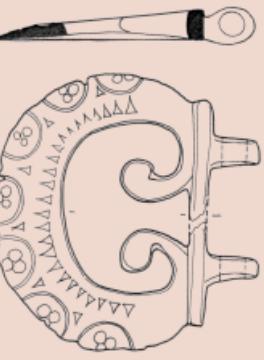
48 Koščević 1997, str. 48.

49 Grew, Griffiths 1991, str. 56; Deschler-Erb 2000, str. 389, sl. 10.

50 Razlika je u motivu koji se nalazi unutar polukružnica kopče iz Hod Hilla. Vidi u: Grew, Griffiths 1991, str. 60, sl. 6. 18; Bishop, Coulston 2006, str. 108, sl. 62. 1.

51 Grew, Griffiths 1991, str. 56-60.

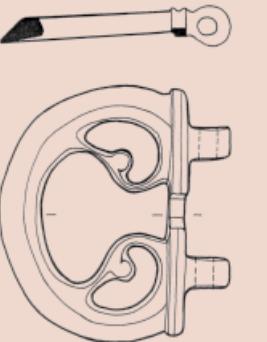
52 U tablici ukrasa izvedenih u nijelo tehniči nema motiva polukružnice. Grew, Griffiths 1991, str. 56, sl. 3.

Slika 4.
(Crtež: T. Godinović)

pojavljuje se i na rubu kopče slične forme iz Richborougha.⁵³ Trokuti su inače čest motiv na okovima, gdje prate rubove i kao bordura uokviruju središnji ukras. Takva koncepcija ukrasa vidljiva je na većem broju okova na prostoru Britanije, i to naročito u Hod Hillu, kastelu iz Klaudijeva vremena, te na području Gornje Germanije u Vindonissi, lokalitetu s najvećim brojem sačuvanih nijeliranih predmeta. S tog lokaliteta potječe i nekoliko primjeraka kopči⁵⁴ koje formom odgovaraju salonitanskoj, a čiji lukovi su ukrašeni istom tehnikom, i jednostavnijim motivom radijalno postavljenih zaobljenih ili valovitih crta. Na luku nijelom ukrašene kopče iz Auerberga⁵⁵ također je izведен zrakasti motiv, dok se na okovima nalaze florealni motivi. Nalaz iz Auerberga datira se u razdoblje od 10. do 40. godine posl. Kr. Analogne primjerke salonitanskoj kopči s obzirom na formu nalazimo i u logorima na rajnskom limesu (Hofheim,⁵⁶ Rheingönheim,⁵⁷ Mainz⁵⁸), u poznatom nalazištu u Velsenu⁵⁹ gdje je pronađena jednostavna kopča kao dio pojanske garniture, te u Petoviju.⁶⁰ Te kopče su neukrašene, ali kopči iz Salone odgovaraju svojim oblikom i zadebljanim unutrašnjim završecima.

Osim uvijenim krajevima, završeci luka mogli su biti oblikovani tako da u unutrašnjem otvoru polukružnog okvira formiraju bubrežaste probobe kao na kopči iz Salone pod kat.

Slika 5.
(Crtež: T. Godinović)

br. 5 (sl. 5). Nastali su prođenjem zavijutaka koji se povezuju s unutrašnjim dijelom luka. Kopče s bubrežastim probojima u nešto manjoj mjeri su zastupljene među *cingulum* kopčama. Na području rimske provincije Britanije nalazimo nekoliko sličnih primjeraka koji većinom potječu iz Hod Hilla, a Grew i Griffiths ih svrstavaju u svoju grupu E.⁶¹ Razlika u odnosu na kopču iz Salone ogleda se u načinu na koji su formirani bubrežasti probaji, kao i u obliku luka koji je kod tih kopči lepezast i ima naglašen nutarnji rub. Takav oblik luka ima i masivno lijevana i posrebrena kopča iz Rheingönheima,⁶² koja je pronađena zajedno sa šest pojasnih okova i gladnjem tipa Mainz. Datira se u 1. pol. 1. stoljeća. S rajnskog limesa potječe još jedna analogna kopča pronađena u Mainzu.⁶³ I u Vindonissi, lokalitetu s najvećim brojem *cingulum* kopči, nalazimo prijerke s bubrežastim probojem. Među njima prevladavaju primjeri s probojem formiranim od dvostrukih unutrašnjih voluta,⁶⁴ dok se samo kod jedne kopče pokazuje jednostavniji oblik⁶⁵ kao i kod salonitanske. Prostorno najbližu analogiju predstavlja kopča iz Petovija,⁶⁶ pronađena s pripadajućim okovom ukrašenim radijalno postavljenim kružnicama.

Kao što se vidi iz navedenoga, *cingulum* kopče kao i drugi dijelovi vojničkog opasača u većoj mjeri su pronađene na vojnim lokacijama od Britanije preko Germanije, Recije, Norika, Panonije,

Međije. Osim uz granice Rimskoga Carstva gdje su se uz utvrđeni limes nalazili brojni castrumi i castella, nalazimo ih i na područjima unutar granica kao što pokazuju primjeri iz Italije (Herculaneum, Aquileia). U taj kontekst pripadaju i nalazi iz Dalmacije (Salona, Tilurium, Burnum, Epidaurum). Sve to ukazuje da je u ranocarskom vremenu izgled vojničkog opasača i njegovih dijelova bio standardiziran. Iako ti elementi vojnikove opreme ostavljaju dojam masovne produkcije, vidljive razlike u njihovoј izradbi i dizajnu odražavaju vještina pojedinih majstora i ukazuju da su se ipak proizvodili u različitim radionicama. Postojanje radionica za proizvodnju vojničke opreme 1. stoljeća arheološki je još uvijek slabo poznato. Na nekim lokalitetima uz limes pronađeni su dokazi radioničke djelatnosti poput raznih kalupa i nedovršenih odlijeva (Haltern,⁶⁷ Mainz⁶⁸), a u Mgdalensbergu⁶⁹ i Hoffheimu⁷⁰ određene građevine su i identificirane kao radionice. Međutim, još uvijek se ne može točno utvrditi jesu li radionice u utvrdama bile koncentrirane više na popravke nego na proizvodnju.

Literarni i epigrafički izvori potvrđuju i postojanje specijalnih prodavača⁷¹ kod kojih se kupovala vojna oprema, pri čemu je izbor pojasa vjerojatno bio više osoban i odgovarao je individualnom ukusu. Raskošno izrađena srebraena garnitura iz Tekije može se shvatiti kao takva privatna narudžba.

Nalazi kopči vojničkog opasača u Saloni, središtu provincije Dalmacije, potiču na razmišljanje o njihovim nosiocima, razlozima zbog kojih se ti elementi vojne opreme nalaze u civilnom kontekstu te radionicama u kojima su proizvedene.

Nakon ugušenja Batonovih ustanaka 9. godine posl. Krista, na užem području Dalmacije se i tijekom 1. st. prati velika koncentracija vojske. U Tiluriju i Burnumu stacionirane su dvije legije koje ondje borave gotovo do kraja stoljeća.⁷² U mirnom razdoblju vojnici pomažu pri velikim građevinskim radovima (grade i učvršćuju zidine, grade ceste, podižu mostove i sl.). Zajedno s veteranima sudjeluju u municipalnim vijećima i upravama gradova,⁷³ iako i dalje ostaju pripadnicima svoje vojne formacije. Brojni veterani koji su nakon časnog otpusta imali pravo odabratи mjesto stanovanja, često se naseljavaju u obalnim gradovima.⁷⁴ U ageru Salone osnovano je veteransko naselje Siculi, a u zaleđu veteranska kolonija Aequum.

U takvim okolnostima, u kojima se vojska integrirala u pojedina područja civilnog života, pojanske kopče pronađene u Saloni s velikom vjerojatnošću možemo dovesti u vezu s vojnim elementom, posebice kada se uzmu u obzir podaci s natpisa iz

Salone na kojima se spominju veterani i pripadnici legija (VII., XI. i XIV. Gemina) kao i kohorti.⁷⁵ J. J. Wilkes uočava da je većina tih osoba služila u namjesnikovu uredu, kao *beneficiarii consulares, adiutores, singulares ili stratores*.⁷⁶ Dakle, te kopče su mogле pripadati *cingulumu* aktivnih vojnika koji su obavljali civilne službe u Saloni ili veteranima naseljenim na gradskom području koji su vojnički pojas kao dio svojega osobnog vlasništva nosili sa sobom.⁷⁷ Pritom je vojnički opasač bio jasan i raspoznatljiv znak njihova socijalnog statusa.⁷⁸ Iako sve ukazuje na to da su salonitanske kopče bile u posjedu vojnih osoba, ne treba u potpunosti isključiti i njihovu civilnu upotrebu.

Na pitanje o radionicama u kojima su izrađene ove kopče, teže je odgovoriti. Činjenica je da se slični primjeri pojavljuju u udaljenim krajevima Carstva, što se bez sumnje dovodi u vezu s velikom fluktuacijom vojske. U tom kontekstu posebno su zanimljive kopče s identičnom koncepcijom ukrasa iz Salone (kat. br. 4, sl. 4) i Hod Hilla⁷⁹ u Britaniji. Iz tog britanskog vojnog logora također potječe kopča⁸⁰ koja se formom, izradbom i ukrasom povezuje s još jednim nalazom iz Dalmacije, analognom kopčom iz vojnog logora Tilurij.⁸¹

Moguće je da su u Saloni, glavnom gradu provincije, izrađivani i predmeti za vojne potrebe u radionicama⁸² za proizvodnju i obradu metalova koja se nalazila između foruma i kurije. Postojanje zanatlja za obradu metalova potvrđeno je natpisima na kojima se navode njihova udruženja, *collegium fabrum*,⁸³ *collegium fabrum Veneris*⁸⁴ te *collegium fabrum et centoniariorum*⁸⁵. Iz Salone potječe i natpis u kojemu se spominje Maurentius fabricensis,⁸⁶ a podatak u *Notitia Dignitatum* navodi da je u Saloni u vrijeme Dominata postojala *fabrica Salonitana armorum*.⁸⁷

Govoreći o mjestu gdje su se mogli proizvoditi elementi vojne opreme, potrebno je uzeti u obzir i blizinu vojnog logora Tilurij i Burnum u zaleđu Salone, uz koje su se najvjerojatnije nalazile i radionice kao i u brojnim logorima na širokom području Carstva.

75 Cohors VIII. Voluntariorum civium Romanorum, Cohors III. Alpinorum, Cohors I. Belgarum, Cohors I. militia Delmatarum. Vidi u: Wilkes 1969, str. 135-152.

76 Wilkes 1969, str. 120-127.

77 J. A. W. Nicolay 2002, str. 65.

78 Voirol 2002, str. 17; Koščević 1991, str. 93; J. A. W. Nicolay 2002, str. 65.

79 Grew, Griffiths 1991, str. 60, sl. 6. 18.

80 Grew, Griffiths 1991, str. 49, 76, sl. 15. 140.

81 Šeparović 2003, str. 221, 233, T. 2. 6.

82 Clairmont 1975 str. 56-75; Kliškić 2002, str. 495.

83 Kliškić 2002, str. 487. bilj. 9.

84 Kliškić 2002, str. 487. bilj. 12, bilj. 13.

85 Kliškić 2002, str. 487. bilj. 10.

86 CIL III 2043

87 Bishop, Coulston 2006, str. 239; Feugère 2002, str. 186.

53 Grew, Griffiths 1991, sl. 14. 118.

54 Unz 1974, str. 21, T. 8, 54; Deschler-Erb 1997, T. 44. 1178, 1183.

55 Die Römer 2000, str. 319, kat. br. 18 a4.

56 Ritterling 1913, str. 151, T. XI. 14, 20.

57 Ulbert 1969, str. 39, T. 26. 1.

58 Lindenschmit 1882, T. 5. 5.

59 Bisshop, Coulston 2006, str. 108, sl. 62. 19.

60 Sagadin 1979, str. 313, T. 9. 15.

Katalog

1. inv. br. H 760; sl. 1; bronca, srebro; lijevanje, kovanje; 1. st., dim. 3 x 3,4 cm, kopča s polukružnim lepezasto prošireniem lukom koji s nutarnje strane završava ugraviranim uvijenim krajevima. Luk je ukrašen nizom ugraviranih trokutića koji prate nutarnji rub, dok je vanjski ukrašen nizom od sedam ugraviranih polukrugova sa po tri spojena kružića u svakome. Između polukrugova nalazi se po jedan ugravirani trokut. Ukrasi na luku izvorno su bili ispunjeni nijelom koji je pretežito sačuvan na vanjskom rubu. Presjek luka izduženo je trokutast. Prečka okvira je po sredini, gdje se nalazilo uleknuće za trn, oštećena. Na njoj se nalaze dva valjkasta članka.
- Neobjavljen.
- Analogije: Ivčević 2004, str. 160, 168, T. 1. 3 (Tilurium); Šeparović 2003, str. 221, 233, T. 2. 6 (Tilurium); Nedved 1981, str. 45, 180, T. 8. 316 (Burnum); Dautova-Ruševljani 1971, str. 62, T. XLII. 3 (Epidaurum); Koščević 2000, str. 24, 115, kat. br. 185 (Siscia), Delani Petronio, 1954, str. 107, 108, sl. 30 (Aquileia); Mano-Zisi 1957, str. 21, 22, T. XIII. 17, 18 (Tekija); Deimel 1987, str. 88, T. 74. 3 (Magdalensberg); Behrens 1912, str. 87, sl. 3. 16 (Mainz); Lindenschmit 1882, T. 5. 13 (Mainz); Unz 1974, str. 22, T. 8. 78 (nepoznato nalazište); Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, T. 43. 1138-1142, T. 44. 1179 (Vindonissa); Sitterding 1962, str. 42, 43, sl. 18. 1, 2 (Vindonissa); Franzius 1999, str. 587, sl. 17. 2 (Kalkriese); Grew, Griffiths 1991, str. 76, sl. 15. 140 (Hod Hill)
2. inv. br. H 4843; sl. 2; bronca, lijevanje, kovanje; 1. st., dim. 3 x 3,5 cm, kopča s polukružnim lukom koji s nutarnje strane završava uvijenim krajevima od kojih jedan nedostaje. Luk je zaobljen, ima polukružna presjeka. Prečka okvira po sredini ima uleknuće za trn i na njoj se nalaze dva valjkasta članka. Krajevi prečke su spiraloidno ukrašeni i naslanjuju se na vanjski rub luka. Površina kopče je oštećena.
- Analogije: Deschler-Erb 1997, str. 36, T. 43. 1144 (Vindonissa); Unz 1974, str. 21, 22, T. 8. 69, 74 (Vindonissa); Petru 1972, str. 167, T. XCIII. 26 (Emona); Ulbert 1959, str. 69, T. 17. 8 (Aislingen); Deimel 1987, str. 88, T. 74. 6 (Magdalensberg); Lindenschmit 1882, T. 5. 6 (Mainz); Grew, Griffiths 1991, str. 49, 50, sl. 15. 142 (Hod Hill)
3. inv. br. H 1225; sl. 3a, 3b; bronca, lijevanje, 1. st., dim. 3,1 x 3,7 cm, dužina trna: 3,4 cm; kopča s polukružnim lukom koji s nutarnje strane završava uvijenim krajevima. Gornja strana luka je zaravnjena. Na prečki okvira sačuvana su dva valjkasta članka kroz koje prolazi žičana osovina na kojoj se nalazi trn u obliku ljiljanova cvijeta. Baza trna svojim je oblikom prilagođena prostoru između uvijenih krajeva. Vrh trna je povijen i zadebljan. Površina kopče je oštećena.
- Neobjavljen.
- Analogije: Deimel 1987, str. 88, T. 74. 7 (Magdalensberg); Behrens 1918, str. 27, 28, sl. 8. 1 (Mainz); Ivčević 2004, str. 160, 168, T. 1. 4 (Tilurium); Koščević 1991, str. 67, T. XXVI. 36 (Siscia); Unz 1974, str. 21, T. 7. 50 (Vindonissa); Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, T. 44. 1174 (Vindonissa)
4. inv. br. H 2454; sl. 4; bronca, lijevanje, nijelo; 1. st., dim. 3,4 x 3,7 cm, kopča širokog polukružnog luka koji s nutarnje strane završava zadebljanim uvijenim krajevima. Luk je ukrašen nizom ugraviranih trokutića koji prate nutarnji rub, dok je vanjski ukrašen nizom od sedam ugraviranih polukrugova sa po tri spojena kružića u svakome. Između polukrugova nalazi se po jedan ugravirani trokut. Ukrasi na luku izvorno su bili ispunjeni nijelom koji je pretežito sačuvan na vanjskom rubu. Presjek luka izduženo je trokutast. Prečka okvira je po sredini, gdje se nalazilo uleknuće za trn, oštećena. Na njoj se nalaze dva valjkasta članka.
- Neobjavljen.
- Analogije: Grew, Griffiths 1991, str. 60, sl. 6. 18 (Hod Hill); Bushe-Fox 1949, str. 123, sl. 71 (Richborough); Die Römer 2000, str. 319, kat. br. 18 a4 (Auerberg); Ritterling 1913, str. 151, T. XI. 14, 20 (Hofheim); Ulbert 1969, str. 39, T. 26, 1 (Rheingönheim); Bisshop, Coulston 2006, str. 108, sl. 62. 19 (Velsen); Lindenschmit 1882, T. 5. 5 (Mainz); Sagadin 1979, str. 313, T. 9. 15 (Poetovio); Unz 1974, str. 20, T. 7. 40 (Vindonissa); Unz, Deschler-Erb 1997, str. 32-36, T. 39. 983, T. 41. 1045-1050, T. 43. 1143 (Vindonissa)

5. inv. br. H 4461; sl. 5; bronca, 1. st., dim. 3,1 x 3,4 cm, kopča s dva bubrežasta proboga u unutrašnjem otvoru polukružnog okvira. Presjek luka je trokutast. Prečka je profilirana žlijebom i na njoj su sačuvana dva valjkasta članka. Na kopči su vidljivi ostaci zelene patine.
- Neobjavljen.
- Analogije: Sagadin, 1979, str. 313, T. 9. 14 (Poetovio); Unz, Deschler-Erb 1997, str. 36, T. 44. 1178, 1180-1184 (Vindonissa); Unz 1974, str. 21, T. 8. 54 (Vindonissa); Behrens 1912, str. 87, sl. 3. 17 (Mainz); Ulbert 1969, str. 44, T. 32. 1-4, T. 56. 1 (Rheingönheim); Grew, Griffiths 1991, str. 49, 50, sl. 15. 153-154 (Hod Hill)

Literatura			
Behrens 1912	Die Römer <i>Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer</i> , Rosenheim 2000.	Lindenschmit 1882 L. Lindenschmit, <i>Tracht und Bewaffnung des Römischen Heeres Während der Kaiserzeit</i> , Braunschweig 1882.	Simkins 2003 M. Simkins, <i>The Roman Army from Caesar to Trajan</i> , Man at Arms Series 46, Oxford 2003.
G. Behrens, <i>Neue Funde aus dem Kastell Mainz</i> , Mainzer Zeitschrift 7, Mainz 1912, 82-109.	Feugère 2002 M. Feugère, <i>Weapons of the Romans</i> , Stroud 2002.	Mano-Zisi 1957 Đ. Mano-Zisi, <i>Nalaz iz Tekije</i> , Narodni muzej Beograd - Antika II, Beograd 1957.	Sitterding 1962 M. Sitterding, <i>Bericht über die Flächengrabung nordwestlich des Klosterkirche</i> , Jahresbericht Gesellschaft Pro Vindonissa, 1961/62, Brugg 1962, 21-46.
Behrens 1918	G. Behrens, <i>Neue und filtere Funde aus dem Legionskasstel Mainz</i> , Mainzer Zeitschrift 12/13, Mainz 1918, 21-66.	Franzius 1999 G. Franzius, <i>Beschläge einer Gladiuscheide und Teile eines Cingulum aus Kalkriese</i> , Lkr. Osnabrück, Germania 77,	Nedved 1981 B. Nedved, <i>Nakit rimske razdoblja</i> , u: Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981, 151-182.
Bishop, Coulston 2006	M. Bishop, J.C.N. Coulston, <i>Roman Military Equipment</i> , II. ed. Oxford 2006.	Grew, Griffiths 1991 F. Grew, N. Griffiths, <i>The pre-Flavian military belt: the evidence from Britain</i> , Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity 109, London 1991, 47-84.	Nicolay 2002 J.A.W. Nicolay, <i>Interpreting Roman military equipment and horse gear from not military contexts. The role of veterans</i> , Jahresbericht 2001, Gesellschaft pro Vindonissa, Brugg 2002, 53-66.
Bushe-Fox 1949	J.P. Bushe-Fox, <i>Fourth Report on the Excavations of the Roman Fort at Richborough, Kent</i> , Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, No. XVI, Oxford 1949.	Ivčević 2004 S. Ivčević, <i>Dijelovi opreme rimske vojnike iz Garduna</i> , Opuscula archaeologica 28, Zagreb 2004, 159-176.	Ulbert 1959 G. Ulbert, <i>Die römischen Donau-Kastelle Aislingen und Burghöfe</i> , Limesforschungen, Band 1, Berlin 1959.
C.W. Clairmont, <i>Excavations at Salona, Yugoslavia, 1969-1972</i> , New Jersey 1975.	Kliškić 2002 D. Kliškić, <i>Oruže i oruđe</i> , u: E. Marin, <i>Longae Salona</i> , Split 2002, 485-548 (svezak I); 217-225 (svezak II).	Petri 1972 S. Petru, <i>Emoske nekropole</i> , Katalogi in Monografie 7, Ljubljana 1972.	Ulbert 1969 G. Ulbert, <i>Das frührömische Kastell Rheingönheim</i> , Limesforschungen, Band 9, Berlin 1969.
Dautova-Ruševljani 1971	V. Dautova-Ruševljani, <i>Rat, Cavtat - ostava keramike</i> , Arheološki pregled, Beograd 1971, 60-63.	Daddatz 1956 K. Daddatz, <i>Germanische und römische Schnallen der Kaiserzeit</i> , Saalburg Jahrbuch 15, Frankfurt am Main 1956, 95-101.	Unz 1974 Ch. Unz, <i>Römische Funde aus Windisch im ehemaligen Kantonalen Antiquarium Aarau</i> , Jahresbericht 1973, Gesellschaft pro Vindonissa, Brugg 1974, 11-42.
Deimel 1987	M. Deimel, <i>Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg</i> , Klagenfurt 1987.	Koščević 1991 R. Koščević, <i>Antička bronca iz Siska</i> , Zagreb 1991.	Unz, Deschler-Erb 1997 Ch. Unz, E. Deschler-Erb, <i>Katalog der Militaria aus Vindonissa</i> , Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa, Band XIV, Brugg 1997.
Delani Petronio 1954	M. Delani Petronio, <i>Fibule aquileies d'epoca tarda</i> , Aquileia nostra XXIV/XXV, Aquileia 1953/54, 97-110.	Radman-Livaja 2004 I. Radman-Livaja, <i>Militaria Sisciensia - Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu</i> , Zagreb 2004.	Voirol 2001 A. Voirol, <i>Etats d'armes, Les militaria d'Avenches/Aventicum</i> , Bulletin de l'Association Pro Aventico 42, Avenches 2000, 7-92.
Deschler-Erb 2000	E. Deschler-Erb, <i>Niellierung auf Buntmetall: ein Phänomen der frühen römischen Kaiserzeit</i> , Kölnner Jahrbuch 33, Berlin, 2000, 383-396.	Ritterling 1913 E. Ritterling, <i>Das frührömische Lager bei Hofheim im Taunus</i> , Wiesbaden 1913.	Zaninović 1996 M. Zaninović, <i>Od Helena do Hrvata</i> , Zagreb 1996.
Lindenschmit 1870	L. Lindenschmit, <i>Die Alterthümer von Sagadin</i> , Mainz 1870.	Sagadin 1979 M. Sagadin, <i>Antične pasne spone in garniture v Sloveniji</i> , Arheološki vestnik 30, Ljubljana 1979, 294-338.	Wilkes 1969 J.J. Wilkes, <i>Dalmatia</i> , London 1969.

Summary

Cingulum Buckles from Salona

Key words: Salona, cingulum, cingulum buckle, hallmarking, niello, workshops, veterans

Military belt- *cingulum militare*, was the inseparable part of the equipment and valuable property of Roman soldier. It consisted of wider military belt, decorated and secured with the metal rectangular plates fastened by a D-shaped buckle. This buckle type is, because of its shape, also known as a pelta shaped *cingulum* buckle. The same as metal plates, the belt buckles were usually made of alloy copper or brass by casting or forging. Often they were tin or silver plated, and could be decorated by hammering, carving, hallmarking and inserting niello by varying different plant and geometric motifs.

Cingulum buckles as other parts of a military belt have mostly been found on the military locations from Britannia, through Germania, Raetia, Noricum, Pannonia to Maesia. They can be found along the borders of the Roman Empire where numerous castrums and castelli were situated next to the fortified Roman Limes, as well as in the areas within the borders as the Italian examples show (Herculaneum, Aquileia). Dalmatian finds also belong to this context (Salona, Tilurium, Burnum, Epidaurum).

Five buckles that typologically belong to the military belt buckles of the 1st century originate from Salona, the capital of the Roman province of Dalmatia. However, Salona buckles differ from one another whether in mode of manufacture or in decoration, so each one represents a variant of *cingulum* D-shaped buckles.

Buckle that is catalogued as no. 1 (picture 1) is made of bronze plate and it is decorated by silver coating, and by its shape it fits with the buckles that are known in literature as Krempenschalle buckle with accentuated edge. The next buckle catalogued under the catalogue number 2 (picture 2) represents the transitive type between metal sheet buckles and completely cast ones. Cast buckle cat. no. 3 (pictures 3a, 3b) differs from the two previous ones in form, since the endings of the spindle have no spiral endings. This is the only buckle that has a lily-shaped tongue preserved. Buckle decorated with niello (cat. no. 4, picture 4) is interesting because the identical concept of the decoration can be found on the buckle from the Hod Hill site in Britain. Buckle with cat. no. 5 (picture 5) is characteristic for the kidney-shaped forms within the semi-circular frame that were formed by elongating the swirl to the inner part of the bow.

These buckles could have belonged to the *cingulum* of active soldiers who performed civil duties in Salona, or to the veterans settled in the town area who carried a military belt as their private property. In that situation, military belt was a clear status symbol. Although everything leads to the conclusion that Salonian buckles were owned by soldiers, the possibility of their civil use should not be eliminated.

It is more difficult to define a workshop that could have produced Salonian buckles. It is a fact that similar examples appear in distant areas of the Empire and that is without doubt connected to the great fluctuation of the armies. Buckles with the identical concept of decoration from Salona (cat. no. 4, picture 4) and Hod Hill in Britain are interesting in this context. Another buckle comes from Hod Hill, which is by its form, its workmanship and decoration connected to an analogous buckle from the military camp Tilurium.

There was a workshop in Salona, the capital of the province, which produced and treated metal. It was situated between the *forum* and *curia* and it may have produced objects for military purpose that would include metal parts of the belts. Inscriptions that state their associations such as *collegium fabrum*, *collegium fabrum Veneris* and *collegium fabrum et centonariorum*, witness the existence of the craftsmen that worked with metal in Salona. The closeness of the military camps Tilurium and Burnum that were situated near Salona, should be taken into consideration when discussed about the place where buckles found in Salona could have been produced. Workshops probably existed close to the camps, as is the case with many military camps all over the Empire.

Translation: Jasminka Babić